

Pressklipp i Faktarummet

Britta Peterson

Till Stadsmuseets forskarsal Faktarummet kommer skaror av vetgiriga besökare. Många söker hemtamt i böcker och byggnadsinventeringar eller bland de hundratusentals mikrofilmade fotografierna.

I Faktarummet finns även andra typer av kunskapsstoff om Stockholm. Samlingen av tidningsartiklar, som tidsmässigt sträcker sig bakåt till 1800-talets mitt, kan gärna användas flitigare. Här har man en rik informationskälla att ösa ur. Självklart skall artiklarna eller de så kallade pressklippen ibland tas med en nypa salt; allt som tryckts är förvisso inte sant. Som startskott till fortsatta studier är de ovärderliga. Med tidningsartikeln som utgångspunkt förs man "ofrivilligt" vidare till annat arkivmaterial.

Det är inte ovanligt att samla på tidningsartiklar. Sådana samlingar finns i många svenska arkiv där de oftast är sorterade kronologiskt. Artiklarna i Stadsmuseet hittar man genom att söka på den geografiska beteckningen, vanligen ett kvarters- eller stadsdelsnamn.

Dagligen görs på museet klipp ur Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och förtidningar. Genom gåvor kompletteras samlingen av tidningsartiklar, som bör ha ren stockholmsanknytning och företrädesvis röra bebyggelse och kulturhistoria.

Tidningsurklipp är tyvärr dömda att självförstöras. Så gott som allt papper har nämligen sedan 1800-talets mitt tillverkats av ved, som innehåller skadlig syra. För att bevara det tryckta har Stads-

museet börjat mikrofilma pressklippen. Närmare 2000 blad – ofta med flera artiklar på varje blad – finns redan tillgängliga i Faktarummet. Inför mikrofilmningen dataregistreras också materialet, så att man kan söka inte bara på den geografiska beteckningen utan även på ett personnamn eller ett ämnesord. Sökningen i datorn går snabbt och ger ofta oväntade och spännande resultat.

Tyska kyrkans brand

Eldkvarns brand den sista oktober 1878 är ju ett välkänt begrepp för stockholmarna. Uppgifter om denna brand hittar vi också lätt i litteraturen. Hur många känner emellertid till den eldsvåda som drabbade Tyska kyrkans torn bara tre veckor tidigare? När vi söker i datorn på "eldsvådor" har vi flera platser att välja mellan. Det är i artiklarna rörande kvarteret Juno vi kan läsa om branden i Tyska kyrkan 1878.

En artikel i familjetidskriften Ny Illustrerad Tidning berättar om hur elden utbröt i kyrkans ståtliga tornspira den 7 oktober strax efter klockan 2 på morgonen. Fyra timmar senare fanns av spiran och kyrkans tak bara kvar metallöverdraget i nedfallet och fördärvat skick. Släckningen ansågs allmänt som lyckad.

Till reportaget om Tyska kyrkans brand hör en livfull xylografisk bild. Med denna då ganska nya bildteknik (ändrättryck) kunde man förse artiklarna

Tyska kyrkans brand, natten till den 7 oktober 1878. Tecknad av R Haglund. Ur Ny Illustrerad Tidning 12 oktober 1878.

med bilder på betydligt kortare tid än tidigare med litografin (stentryck). Ny Illustrerad Tidning visade således bara fem dagar efter tornbranden en bild av händelsen i tryck.

Tegelbackseländet

På Stadsmuseet visades vinterhalvåret 1989–90 den stora utställningen TRAFIK. Till hjälp för utställningsproducenterna fanns bland annat de mikrofilmade pressklippen i Faktarummet. Med sökordet "trafik" hittade man artiklar från femtitalet platser i

staden. Materialet rörande Tegelbacken visade sig vara särskilt intressant. Här fanns nära åttio artiklar att studera!

Tegelbacken blev en trafikplats när järnvägen drogs genom staden och Vasabron byggdes i slutet av 1870-talet. Redan på 1910-talet var problemen för körtrafiken uppenbara. Tegelbackseländet var fött!

Svenska Dagbladet gör 1923 ett försök till hjälp för Tegelbackens ordnande. Tidningen utlyser en tävling, som inbringar 67 förslag. Upphovsmännen till de två bästa förslagen får i prissumma 250 respektive 100 kronor.

Tegelbackselände omkring 1920. Foto A Malmström. SSM.

Något konkret resultat av Svenska Dagbladets initiativ tycks inte ha erhållits. I Folkets Dagblad Politiken för den 4 juli 1925 hittar vi ett bitskt reportage om trafikproblemen. Artikelförfattaren går till hårt angrepp mot alla kategorier trafikanter – cyklister, fotgängare, bilister och slutligen även polisen. Slutet på artikeln lyder: "Trafiken har nämligen växt staden, våra myndigheter, över huvudet. Pengar kastas bort på allting utom på ett tidsenligt ordnande av trafikförhållandena."

Under 1926 rapporterar tidningarna om omlägningsarbeten, som går löst på hundratusentals kro-

nor. Arbetena pågår dag och natt under ett par sommarmånader. I slutklämmen jobbar upp till 200 man samtidigt.

Trots alla försök till förbättringar kvarstod svåra trafikproblem vid Tegelbacken. Besvärligast var plankorsningen med stambanan där gatutrafiken tvingades vänta långa perioder på att tågen skulle passera.

Långt senare, i början av 1960-talet, berättar tidningarna i positiv anda om den Nya Tegelbacken, ett jättebygge som beräknas kosta 61,5 miljoner kronor. Enligt tidningen Storstaden från 1965 har man

Tegelbackselände 1931. SSM.

”hunnit lite mer än halvvägs med jobbet på att skapa en av Europas största trafikmaskiner” ... med ”en unik kombination av broar, viadukter, underfarter och promenadstråk som är beräknade att stå under de närmaste 100 åren!”. I allt väsentligt trodde man att eländet skulle vara slut till Dagen H (högertrafikomläggningen) den 3 september 1967. På sensommaren 1975 dyker emellertid åter begreppet Tegelbackseländet upp i pressen – nu gällande fotgångarna.

Södergatans framdragning

Stadsbilden på Södermalm har förändrats kraftigt under 1980-talet. Nybyggnader har gett tillskott av både bostads- och kontorshus. Under markytan har delar av Söderleden förlagts i tunnel.

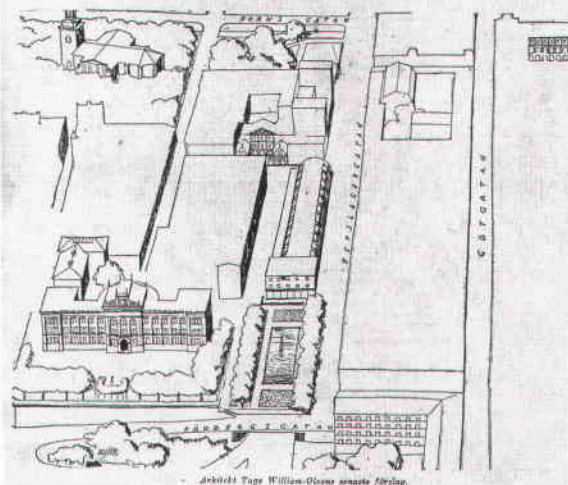
Redan i slutet av 1800-talet insåg man att förbindelserna mellan Slussen och Skanstull måste förbättras. Man fattade då också ett beslut – som dock ej genomfördes – om att anlägga en tunnel mellan Slussen och Södra Bantorget (nuvarande Medborgarplatsen). Då Slussen byggts om och Västerbron tillkommit 1935 hoppades man att problemen var lösta. Med de nya sovstäderna och bilismens genombrott hade emellertid trafiken i Götgatsbacken mer än fördubblats mellan 1925 och 1935. Den blivande Södergatan var således högaktuell.

Museets pressklipp rörande Södergatan inleds med ett från midsommartiden 1936. Arkitekten Tage William-Olsson – en av skaparna till Slussen – gör här ett inlägg mot den då nyligen beslutade ”Söders

SÖDERS KUNGSGATA ★ *tunnel fördelaktigare än nedgrävd gata?*

*Mariaborna behöva mera grönska och tennis. —
Ett inlägg av arkitekt Tage William-Olsson*

*Tegelbackselände omkring 1930. Foto A Malmström.
SSM.*

Arkitekten Tage William-Olssons förslag till ”Söders Kungsgata” med grönska, plaskdammar och tennisplaner! Nya Dagligt Allehanda den 14 juni 1936.

Kungsgata". Denna södergata planerades att på samma sätt som Kungsgatan tidigare brutits genom Brunkebergsåsen gå igenom höjdpaketet mellan Hornsgatan och Bangårdsgatan ungefär i Repslagargatans sträckning. Författaren försvarar i artikeln sitt alternativa förslag i form av en tunnel och hävdar både ekonomiska och miljömässiga fördelar, de senare som exempelvis grönska, plaskdammar och tennisplaner!

Den nya gatusträckningen måste få ett namn och Nya Dagligt Allehanda lockar många av sina läsare

att delta i en tävling. Populäraste namnförslaget blir Karl Johansgatan. På förslag av namnberedningen döps emellertid det kommande trafikstråket till Södergatan.

I samband med Södergatans framdragningsrapporter dagstidningarna från 1937 om kommande rivningar. Enligt Social-Demokraten anses de berörda husen inte märkvärdiga "men många minnen från gamla Stockholm gömmas förvisso där". Av den bebyggelse som fick skatta åt förgängelsen bör särskilt nämnas det 230 meter långa kvarteret Göta

Portalen från gården på Repslagargatan 22 A fick ny plats på Medborgarhusets entrésida. Foto Larssons ateljé 1904. SSM.

Ark. Det var enhetligt bebyggt med huvudbyggnadernas fasader åt Repslagargatan och ekonomibyggnaderna åt Skaraborgsgatan. Husen hade uppförts på 1700-talet och 1800-talets början.

Ingenjören Sture Silvander fick i uppdrag av Stadsmuseet att tillverka en modell av kvarteret i trä och papp. Arbetet tog nära ett år och ersattes med 4 000 kronor. Den konstfulla modellen i skala 1:100 med sina vackert skulpterade portar och andra byggnadsdetaljer är ännu en sevärdhet i museets utställningslokaler.

Många invånare i kvarteret Göta Ark var hantverkare. I denna trakt hade hantverksyrkena gamla traditioner. Redan under medeltiden verkade här repslagare, vilka givit namn åt Repslagargatan.

Stockholms-Tidningen skriver på hösten 1938 att "Italienarna ha flytt ur Göta Ark". Det var ballongförsäljare och gipsmakare, de senare med fäste på Södermalm sedan 1800-talets förra hälft. På Stadsmuseet var man medveten om att hantverken och miljöerna skulle försvinna och lät därför filma gipsmakaren i kvarteret. Den fem minuter långa filmen, som kan beskådas i Faktarummet, visar instruktivt hur man tillverkar en statyett.

Vid årsskiftet 1938/39 förstår vi av de bevarade tidningsreportagen att grävmaskinerna nu närmar sig Hornsgatan. Biografen Ripp, det forna Biografpalatset – "ursprungligen i lockande form av enklare österländsk gipskyrka" – blir en rar munsbit att sluka.

Dagens Nyheter har i en söndagsbilaga i maj 1939 en stor artikel om "Söders stora stråk". Här får Stadsmuseets antikvarie Hans Hansson berätta om hur museet dokumenterar de kulturhistoriska värdena i samband med rivningar och schaktningar i området.

Från kvarteret Göta Ark tillvaratog Stadsmuseet ett par hundra föremål. Det var byggnadsdetaljer som exempelvis dörrar, portar och kakelugnar, hantverksredskap som gröppjärn, handsnurror eller hyv-

lar. Det mest intressanta fyndet anser Hans Hansson enligt tidningsartikeln ovan vara platsen för ett gammalt krukmakeri. Det skall ha funnits redan på 1500-talet, men när det upphörde är oklart. Här påträffade man krukmakarens ugn, i vilken en uppsättning kakel låg färdig att brännas.

Sommaren 1939 publicerar Nya Dagligt Allehanda en helsida med livfulla arbetsbilder från det stora gatubygget. Bara en månad senare befarar emellertid Stockholms-Tidningen ett nytt tegelbackselände. På grund av en uppskjuten planändring har arbetet fullkomligt avstannat. Man frågar sig nu varför rivningen av husen vid Repslagargatan inte fått dröja, så att de gett bostäder åt "fattigt folk ur den arbetande klassen"? Är det inte en lek med skattebetalarnas pengar att här uppskattningsvis förlorats i runt tal 200 000 kronor i hyresinkomster, frågar tidningen.

I museets pressklipp rörande Södergatan finns en lucka från sommaren 1941 och nära två år framåt. Krigstidens brist på både material och arbetskraft har tydligen medfört att gatuarbetena vilar. När arbetet på trafikleden åter speglas i pressen våren 1943 får vi upplysningen att den Leijonstedtska gården skall rivas. Den är då ett av stadens få kvarvarande hus i 1600-talets palatsstil med framspringande flyglar, staket och ståtlig port mot gatan. Huset byggdes i slutet av 1600-talet av riksrådet greve Anders Leijonstedt och inrymde den sista tiden Kembels skofabrik.

På hösten 1943 förklarar stadens gatudirektör i Aftonbladet att Södergatan inte kan tas i bruk förrän 1945. I juli detta år sker så en stilla premiär, till att börja med enbart för den norrgående trafiken. Svenska Dagbladets reporter noterar då "bilister och cyklister som gled förbi på den jämna, breda gatan med ett saligt uttryck i ansiktet". I april året därpå öppnas utan särskilda ceremonier Södergatan för dubbelriktad trafik.

Tidningsartiklarna om Södergatan från hösten

1949 och flera år framåt rör huvudsakligen den rälsbundna trafiken. En ny järnvägstunnel skall byggas från Riddarfjärden till Södra station. Flera fastigheter måste rivras, vilket enligt Stockholms-Tidningen ger ungarna i trakten en populär men dammig lekplats! Lördagen den första september 1951 rapporterar Stockholms morgontidningar att sprängarlagen i den ca 250 meter långa järnvägstunneln nu mött varandra under Södra latin. 1954 sker premiärturen.

1952 dyker Södergatan som gatutrafikled åter upp i museets pressklippsamling. Enligt Aftontidningen skall Södergatan bli Sveriges första dubbeldäckade gata. Det kommer i sin tur att föra med sig, att Södermalm får ett nytt kommersiellt och kulturellt centrum och att de första offentliga byggnaderna söder om Slussen kommer att förläggas här. Man förutsätter i artikeln att hela kvarteret Överkikaren rivs. Mot Södermalmstorg skall den nya stadsteatern förläggas, längre ned mot Riddarfjärden en flott restaurang med härlig utsikt över vattnet.

Artiklarna om Södergatan – såsom de speglas i museets samling – övergår under 1970-talet till att handla om en *söderled*. Ett klipp ur Svenska Dagbladet hösten 1974 upplyser om att byggnadsnämnden föreslagit en fyrfilig led mellan Södergatan och Gullmarsplan för att klara trafiken från de södra förorterna till Södermalm. Reportern befarar dock att förslaget kommer att förorsaka trafikproppar, eftersom det innehåller en klaffbro vid Skanstull med broöppningar sex gånger om dagen!

Söderleden fick sin fortsättning söderut i Johaneshovsbron, som öppnades för trafik hösten 1984. Redan året innan varnar Dagens Nyheter sina läsare för att Söderleden kommer att bli Stockholms i särklass bullrigaste och giftigaste gata. Man refererar i artikeln till miljö- och hälsovårdsförvaltningen, som tycker det hastar med att överdäcka leden.

Idag – i början av år 1990 – finns fortfarande ett dike kvar mellan Högbergsgatan och Hornsgatan. I Dagens Nyheter den 12 januari kan vi så läsa att

startskottet nu gått för överbyggnandet av denna del av Söderleden. 1992 skall enligt planerna såren efter rivningarna för femtio år sedan äntligen vara läkta.

Slaget om Kolmätargränd

Många yngre stockholmare tror kanske att proteströrelser är av nytt datum. Så är ingalunda fallet. Pressklippen från Kolmätargränd vittnar om detta. I dessa kan vi följa "Slaget om Kolmätargränd", vilket utspelades från hösten 1942 till sommaren 1945.

Bakgrunden till opinionsstormen kan man läsa i Gotthard Johanssons artikel i Sankt Eriks årsbok 1944.

På 1920-talet bestämdes att Myntgatan skulle breddas ordentligt. Husen mellan Salviigränd och Riddarhustorget började rivras och då grannhusen var i dåligt skick fortsatte rivningarna upp i gränderna. Staten köpte i början av 1940-talet de resterande husen upp mot Västerlånggatan för att kunna uppföra ett kanslihusannex. Enligt stadsplanen från 1942 skulle grändkvarteren ersättas av ett nytt triangulärt kvarter. Arkitekten Artur von Schmalensee fick emellertid uppdraget att utforma ett nytt förslag inrymmande kanslihusannex. Det är framför allt mot det senare projektet opponenterna gjorde sina röster hörda genom pressen.

Äldsta artikeln om Kolmätargränd hittar vi i Aftonbladet från den 7 oktober 1942. Här ber Vera Siöcrona under rubriken "Gränden som inte vill dö" att kvarteren nära Kolmätargränd måtte benådas från rivning. Tio dagar senare står det att "Kolmätargränd höjer upprorsfanan". Fröken Siöcrona har vid ett möte i Kaffegilletts medeltida valv valts till ordförande i styrelsen för Föreningen Kolmätargränd. Dess uppgift är att "med alla till buds stående medel arbeta för bevarande och en pietetsfull sanering av kvarteren Nessus, Minotaurus, Lycaon och Cephalus i Staden inom broarna".

I slutet av november nämner de stora dagstidning-

Det unga Kolmätargränd mötte upp med facklor.

Revoltstämning i Kolmätargränd

De hotade kvarteren måste konserveras,
ansåg jättemöte i Börssalen.

Aftonbladet den 30 november 1943.

arna föreningens opinionsmöte som hållits i den fullsatta Stora Börssalen. Man bestämde sig då för att göra en framställning till regeringen om att undersöka möjligheterna till att uppföra ett kanslihusanex på det redan rivna området vid Myntgatan. En deputation från föreningen överlämnar skrivelsen till statsrådet Andersson ett stycke in i december.

I slutet av februari 1944 rapporteras om "Kolmätargränds lit-de-parade". Riksantikvarieämbetet har ordnat en visning i de hotade kvarteren och 400-500

intresserade möter upp. Vera Siöcrona – "de stolta grändernas Jeanne d'Arc" enligt Aftonbladet – har ansvaret för utsändandet av en stridsskrift, som vill påvisa möjligheten av de gamla kvarterens sanering utan att den historiska arkitekturens värden ödeläggs.

I Dagens Nyheter för den 12 mars noterar vi att "Föreningen Kolmätargränd anhåller hos regeringen att en utredning snarast skall sättas igång om lämpligaste sättet att bereda ökade utrymmen för

SLAGET OM KOLMÄTARGRÄND

Rör inte Kolmätargränd!
Gamla Stan får ni inte rubba!
Med sköld och slagsvärd vid länd
med pik och armborst och klubba
ära pastor Grefberg och skön Vera,
dr Alm, Donald Olsson m. fl. m. fl.,
ut att försvara Gamla Stan
mot Lilitenbergs lömska plan.
Kanslihusets tillbyggnad ska ju gundås
i Gamla Stan få något slags bås!
Kvarter ska rivas och till den änden
stryker den med gamla Kolmätargränden.
— Månde på flykten de fienden driva
på det av den planen platt intet må bliva.

Solokvist

Social Demokraten den 1 december 1943.

vissa av departementen och ämbetsverken. I en sådan utredning önskar föreningen att plats även beredes för en representant för de "stora medborgargrupper som i det av byggnadsstyrelsen upprättade förslaget ser ett allvarligt hot mot en värdefull del av vårt lands äldsta stadsbildning". I samma tidning finner vi ett kåseri av signaturen Bang, som skildrar en promenad hon gjort i Gamla Stans gränder och berättar om kampföreningen Kolmätargränd.

På teknologföreningen hålls en stor arkitektdiskussion där man ventilerar de statliga byggnadsproblemen kring Myntgatan och Riddarholmen. Stockholms-Tidningens referent fick den uppfattningen, att arkitekternas flertal inte skulle ogillat en ännu radikalare lösning än den Artur von Schmalensee föreslagit.

Under rubriken "Hängande trädgårdar" presenteras den 12 april en, enligt Föreningen Kolmätargränd, utmärkt lösning på saneringsproblemet för de omdiskuterade kvarteren mellan Västerlånggatan och Myntgatan. Till Henning Möllers egen illustration till förslaget förklaras att "de historiskt mindre värdefulla husen" ska skalas av över de båda nedre våningarna. På hustaken skall så anläggas trädgårdar, som förenas genom broar.

I Dagens Nyheter den 12 maj framgår att statsutskottet nu tillstyrkt förslaget till kanslihusannex vid Myntgatans sydsida. Exakt en vecka senare kan vi läsa att "GAMLA STANS tappra försvarare stredo fåfångt i riksdagen. Kanslihuset blir verklighet." Båda kamrarna godkände statsutskottets tillstyrkta förslag. De starkaste motiveringarna för förslaget var behovet av ökade ämbetslokaler och behovet att sanera den ifrågavarande kvarters- och gatumarken.

Tidningsskriverierna om Kolmätargränd försvann inte i och med riksdagsbeslutet om fastighetsrivningar och kanslihusannexets byggande. I augusti refereras en fyra timmar lång debatt som hållits i stadshuset med anledning av att de 80 uppsagda

Förödelsen ger fynd

hyresgästerna diskuterats i byggnadsnämnden. När ärendet ånyo behandlas en vecka senare får hyresgästerna anstånd med sin flyttning till 1 april året därpå.

Ett halvår senare, i början av april 1945, har avskedsstunden kommit för den omskrivna gränden. Hembygdsföreningen ordnar en visning av Gamla Stans inre kvarter från Stortorget till Kolmätargränd. Tidningsrubrikerna berättar om att Slottsbacken var svart av folk, som samlats vid obeliskan. Sandrew-Bauman-film passar nu också på att filma de ännu kvarvarande kvarteren. Svenska Dagbladet skriver beklagande: "Om några år vet den nya generationen inte ens av att det funnits något, som hetat Kolmätargränd – den kommer att bli lika glömd som många andra försvunna gator från gamla tider."

Schaktningarna för den blivande bebyggelsen följs dagligen av arkeologer från Stockholms stadsmuseum. Antikvarien Hans Hansson uttalar sig i november "att för arkeologerna var det en glädje att vid detta tillfälle få stiga ned i Stockholms förflutna". Särskilt stor betydelse har grävningarna för kanslihuset haft genom att belysa Stockholms äldsta stadsplan och den ursprungliga bebyggelsens omfattning.

Antikvarie Hans Hansson pekar med käppen på rester av en stenläggning från 1400-talet.

Aftontidningen den 21 augusti 1945.